

TOMASZ OSOSIŃSKI

Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek

I

Dziejami biblioteki Zygmunta Augusta zajmowali się polscy historycy co najmniej od końca XVIII wieku. Interesowali się nią tacy badacze, jak Tadeusz Czacki, Joachim Lelewel, Adam Jocher czy Jan Ursyn Niemcewicz¹. Mniej więcej od początku XX wieku zaczęto poświęcać królewskim monumentom oddzielne studia – m.in. w roku 1910 Józef Korzeniowski opisał dwa rękopisy z biblioteki

1 T. Czacki, *Obraz panowania Zygmunta Augusta X. Adamowi Czartoryskiemu G. Z. P. 1798 roku przesłany*, w: *Pomniki historii i literatury polskiej*, wyd. M. Wiszniewski, t. 3, Kraków 1835, s. 37 – <http://pbc.up.krakow.pl/publication/2077> [dostęp: 30.10.2015]; *Joachima Lelewela bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke: Historia drukarń krakowskich tudzież Historia Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie, a przydany Katalog inkunabułów polskich*, Wilno 1826 [reprint Warszawa 1927], t. 2, s. 97–100 – <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/publication/12810> [30.10.2015]; A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauki w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie, z pism Janockiego, Bentkowskiego, Ludwika Sobolewskiego [et al.]*, Wilno 1840, t. 1, s. XI, notatka 2 – <http://polona.pl/item/10899188> [30.10.2015].

Na temat najstarszych wzmianek dotyczących monumentów por. S. Liśowski, *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, w: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1951, s. 241; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 19–20.

Zygmunta Augusta znajdujące się w Petersburgu², a rok później o tomach znajdujących się w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej pisał Tadeusz Korzon³. Intensywniejsze studia nad historią księgozbioru królewskiego rozpoczęły się dopiero w okresie międzywojennym. Wtedy też, po rewindykacji licznych polskich skarbów narodowych, m.in. części Biblioteki Załuskich, a w tym znacznej liczby tomów Zygmunta Augusta, zrodziła się idea rekonstrukcji jego biblioteki w postaci opisów bibliograficznych⁴. Prace nad projektem zapoczątkowali w roku 1924 Kazimierz Piekarski i Franciszek Biesiadecki, zestawiając listę 30 opisów tomów, znajdujących się głównie w bibliotekach lwowskich i krakowskich, i zwracając się do innych badaczy z apelem o jej uzupełnienie⁵. Na wezwanie odpowiedzieli m.in. Stanisław Lisowski⁶ oraz ksiądz Edmund Majkowski, który w roku 1928 opublikował opisy monumentów odnalezionych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu⁷.

Dziełem przełomowym w badaniach nad biblioteką królewską była wydana w roku 1928 monografia Kazimierza Hartleba *Biblioteka Zygmunta Augusta* (jej

2 J. Korzeniowski, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich. Sprawozdanie z podróży naukowych odbytych w 1891–1892 i w 1907 r.*, Kraków 1910 (Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce, t. 11) – www.wbc.poznan.pl/publication/59067 [30.10.2015].

3 T. Korzon, *Biblioteka Zygmunta Augusta*, „Tygodnik Wileński” 1911, nr 15–16, s. 6–7 – www.kpbc.ukw.edu.pl/publication/71715 [30.10.2015].

4 Alodia Kawecka-Gryczowa (*Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 20) słusznie zwraca uwagę, że istotnym impulsem dla polskich badaczy były również prace Ottona Waldego i Isaka Collijna, którzy zajmowali się bibliotekami szwedzkimi i odkryli w nich wiele tomów z księgozbioru ostatniego Jagiellona; por. m.in.: O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, t. 1–2, Uppsala 1916–1920; O. Walde, *Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620–21. Ett bidrag till Upsala universitetsbiblioteks äldsta historia*, „Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen” 1915, t. 2, s. 317–332 – <http://runeberg.org/bokobibl/1915/0329.html> [30.10.2015]; I. Collijn, *Bericht über polnische Büchersammlungen in schwedischen Bibliotheken (Sprawozdanie o książkach polskich, znajdujących się w Bibliotekach szwedzkich)*, „Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie” 1911, nr 3, s. 39–63 – http://rcin.org.pl/Content/20410/WA303_8751_A103-1911-3_Bull-Int-de-IAC.pdf [30.10.2015]. W roku 1924 Aleksander Birkenmajer opublikował streszczenie książki Waldego w języku polskim: *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*, „Exlibris” 1924, nr 5, s. 65–78 – <http://kpbc.ukw.edu.pl/publication/13323> [30.10.2015].

5 K. Piekarski, F. Biesiadecki, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, „Exlibris” 1924, nr 5, s. 38–48 – <http://kpbc.ukw.edu.pl/publication/13323> [30.10.2015].

6 S. Lisowski, *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, w: *Biblioteki wileńskie*, praca zbiorowa pod red. A. Łysakowskiego, Wilno 1932, s. 37–42 – <http://kpbc.ukw.edu.pl/publication/13903> [30.10.2015]. Nieco wcześniej, przy okazji badań nad historią bibliotek wileńskich, dziejami biblioteki królewskiej zajmował się też Michał Brensztejn: *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-go*, Wilno 1922, s. 4–9, 115–118 – <http://kpbc.umk.pl/publication/13904> [30.10.2015].

7 E. Majkowski, *Materiały do dziejów Biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928, pisze przy tej okazji o bibliotece Barskich, z której pochodzą (załącza ilustracje radełek i ekslibrisów).

uzupełnienie stanowiły opublikowane rok później *Dzieje spuścizny królewskiej* dotyczące losów biblioteki po rozproszeniu⁸. Autor monografii naszkicował historię królewskich zbiorów oraz zamieścił listę około 300 opisów bibliograficznych dzieł z królewskiej biblioteki, zbierając wszystkie publikowane wcześniej na jej temat informacje. Mimo licznych braków – książka powstawała w związku z III Zjazdem Bibliofilów Polskich, w dużym pośpiechu – tom ten przez wiele lat stanowił główny punkt odniesienia dla badaczy.

W kolejnych latach ukazało się wiele drobniejszych przyczynków i uzupełnień. W roku 1942 szwedzki uczyony Otto Walde opublikował listę monumentów odnalezionych w Berlinie w roku 1938⁹. W okresie powojennym ukazały się – by wymienić tylko najważniejsze teksty – artykuł Stanisława Lisowskiego o monumentach znajdujących się przed wojną w Wilnie¹⁰, artykuły Czesława Pilichowskiego o monumentach w Szwecji¹¹ oraz artykuł Józefa A. Kosińskiego o tomach królewskich w Ossolineum we Wrocławiu¹² (uzupełniający w stosunku do tekstu K. Piekarskiego i F. Biesiadeckiego). Po wojnie zaczęto też intensywniej badać oprawy królewskiej kolekcji: pisali o nich Ilse Schunke i Edmundas Laucevičius, z polskich badaczy zaś Maria Krynicka i Anna Lewicka-Kamińska¹³.

W roku 1988 Alodia Kawecka-Gryczowa podsumowała dotychczasowe studia nad historią i zasobem biblioteki¹⁴. W swojej monografii opisała dokładnie stan

8 K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta: studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928; idem, *Dzieje spuścizny królewskiej*, w: *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliofilów Polskich we Lwowie w Zielone Świątki 26/V – 29/V 1928 roku*, pod red. K. Hartleba, Lwów 1929, s. 134–142 – <http://delibra.bg.polsl.pl/publication/95> [30.10.2015].

9 O. Walde, *Neue Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in deutschen Bibliotheken*, „Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen” 1942, t. 29, s. 166–262.

10 S. Lisowski, *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, s. 241–249.

11 Cz. Pilichowski, *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego „potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957, s. 451–479; idem, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 1958–1959, t. 17–18, s. 127–179.

12 J. A. Kosiński, *Monumenta Zygmunta Augusta w zbiorach Ossolineum*, „Roczniki Biblioteczne” 1967, t. 11, z. 3–4, s. 407–422.

13 I. Schunke, *Krakauer Renaissance-Einbände aus dem Umkreis der Sigismund-August-Bände*, w: *Das Buch als Quelle historischer Forschung. Dr. Fritz Junke anlässlich seines 90. Geburtstages gewidmet*, Leipzig 1977, s. 167–176; E. Laucevičius, *XV–XVIII a. knygų iriškiai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976; M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, w: *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1980, t. 12, s. 25–59 – <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/rsmnk1980/0033> [30.10.2015]; A. Lewicka-Kamińska, *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, „Roczniki Biblioteczne” 1972, t. 16, z. 1–2, s. 49–68.

14 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona* (rec.: I. Bar-Święch, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 4, s. 348–352; M. Korolko, „Kierunki” 1989, nr 10, s. 12; J. Z. Lichański, „Świat Książki” 1989, nr 9, s. 36; H. Łaskarzewska, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 3, s. 272–275; R. Marciniak, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 4, s. 345–348; J. Pirożyński, W. Urban, „Odrodzenie i Reformacja

badania, historię księgozbioru, jego losy po rozproszeniu oraz szczegółowo scharakteryzowała oprawy zachowanych ksiąg. Zestawiła też pełny katalog znanych tomów, w tym rękopisów, w sumie około 1000 pozycji, zawierający również proveniencje i opisy opraw. Nie był on jednak katalogiem kompletnym, w dalszym ciągu bowiem odnajdywały się nieznane monumenta. Część najnowszych publikacji na ich temat udało się jeszcze Kaweckiej-Gryczowej uwzględnić, jak na przykład wydane w roku 1985 referaty z warszawskiego kongresu bibliofilów¹⁵ czy artykuł Eleny Sawieliewej z 1987 roku zawierający spis tomów z Biblioteki Akademii Nauk w Petersburgu¹⁶. W następnych latach odnajdywały się dalsze pozycje. Recenzenci książki, Ryszard Marciniak i Janusz Tondel, zwracali uwagę na nieujęte w monografii monumenta z Biblioteki w Kórniku oraz pochodzący z królewskiego księgozbioru rękopis z Biblioteki Jagiellońskiej¹⁷. Margaryta Szamraj odnalazła spory zbiór ksiąg królewskich w Kijowie¹⁸, Waldemar Karpuk odkrył w Bibliotece Księży Marianów w Lublinie należący kiedyś do Zygmunta Augusta egzemplarz Biblii¹⁹, a Elżbieta Maruszak podała niedawno informację o woluminach przechowywanych w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu²⁰. Również na aukcjach antykwarycznych pojawiło się kilka tomów

w Polsce” 1990, t. 35, s. 180–182; K. Ślaska, „Bibliotekarz” 1991, nr 1, s. 34–36; J. Tondel, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994/1995, t. 30–31, s. 322–330; B. Bieńkowska, „Kwartalnik Historyczny” 1989, nr 10, s. 12; K. Maleczyńska, „Roczniki Biblioteczne” 1989, t. 33, z. 1–2, s. 311–314; L. Rapacka-Cuisinier, „Bulletin de Bibliophilie” 1990, nr 1, s. 204–208).

15 VIII^e Congrès international de bibliophiles. Varsovie, 23–29 juillet 1973, Varsovie 1985.

16 E. A. Савельева, *Книги польского короля Сигизмунда II Августа*, w: *Материалы и сообщения по фондам отдела рукописной и редкой книги БАН СССР, 1985*, [вып. 3], под ред. М. В. Кукушкиной, Ленинград 1987, s. 223–246. Ten sam katalog Sawieliewa wydała kilka lat później, wzbogacając go o wstęp: E. A. Савельева, *Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа: Каталог*, Санкт-Петербург 1994. A. Kawecka-Gryczowa nie uwzględniła już np. notki w katalogu Jana Storma van Leeuwen (*Accoord C. R. Een keuze uit de bijzondere aanwinsten verworven tijdens het bibliothecariaat van C. Reedijk: tentoonstelling 25 april – 26 juni 1986*, 's-Gravenhage 1986, s. 156–157) dotyczącej tomu zakupionego dla biblioteki w Hadze (*Homiliae* Jana Chrysostoma, wydane w Paryżu w 1550 r. przez Sebastiana Nivelliusa), znanego jej wyłącznie na podstawie katalogu aukcyjnego.

17 R. Marciniak, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 4, s. 346 – www.bbc.uw.edu.pl/publication/106 [30.10.2015]; J. Tondel, op. cit., s. 328–329. Tondel poszerza też zestawioną przez Kawecką-Gryczową listę dzieł dedykowanych Zygmuntowi Augustowi.

18 M. Szamraj, „Zygmunt” w *Kijowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006–2007, t. 56–57, s. 5–16 – <http://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/295125> [30.10.2015].

19 W. Karpuk, *Nieznaną Biblią z biblioteki Zygmunta Augusta*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 65, s. 351–356.

20 E. Maruszak, *Nieznane księgi ze zbiorów króla Zygmunta II Augusta. Monumenty w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3 (72), s. 19–22 – http://nimos.pl/upload/wydawnictwa/cenne_bezcenne_utracone/2012_3/19-22_Maruszak.pdf [30.10.2015]. Maruszak podała niestety tylko bardzo ogólnikowe informacje, zamieściła wprawdzie kilka zdjęć opraw, nie podała jednak listy tytułów, nie mówiąc już o pełnych opisach bibliograficznych.

nieodnotowanych przez Kawecką-Gryczową, na przykład w 2006 roku na aukcji Antykwariatu Lamus sprzedany został francuski druk z roku 1550 autorstwa François Ponissona *De officio pastorum...*²¹ (został zakupiony przez Bibliotekę Narodową w Warszawie i znajduje się dziś w jej zbiorach pod sygnaturą BN ZA 50), a w roku 2011 na aukcji Bydgoskiego Antykwariatu Naukowego wydany w 1538 roku w Bazylei zbiór prac Vivesa²² (zakupiony przez prywatnego kolekcjonera)²³. Na publikację oczekują addenda odnalezione w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (przez Marię Cubrzyńską-Leonarczyk), Bibliotece w Kórniku (przez Wandę Karkucińską), bibliotece karmelitów trzewiczkowych na Piasku w Krakowie (przez Henryka Bułhaka) oraz Bibliotece Uniwersyteckiej w Rydze (przez Waldemara Dąbrowskiego).

W ostatnich latach kilka nieznanych do tej pory monumentów udało się odnaleźć również w berlińskiej Staatsbibliothek.

II

Po śmierci Zygmunta Augusta zgromadzony przez niego prywatny księgozbiór, znajdujący się wtedy w największej części w Tykocinie, miał zgodnie z testamentem trafić do kolegium jezuitów w Wilnie. Wyjątkiem były księgi liturgiczne, które król polecił przekazać wileńskiemu kościołowi św. Anny. Wola króla została jednak wykonana tylko częściowo i już niedługo po jego śmierci księgozbiór uległ znacznemu rozproszeniu²⁴.

Monumenta z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej są obecnie badane przez pracowników Biblioteki Narodowej w Warszawie.

21 *De officio pastorum et ovium ad exemplar Iesv Christi, boni pastoris, super psalmum vigesimum secundum [...] auctore F. Francisco Ponissono.* [War. B]. Tolosae, apud Ia. Colomies. et Io. Chasot., [post 25 XI] 1550 (1551), 8°, [8] k., 445, [1] s., [16] k. (Katalog: *Lamus. Antykwariaty warszawskie. XXIII aukcja książek i grafiki: Warszawa 25 listopada 2006*, Warszawa 2006, s. 42–43).

22 *Ioannis Lodovici Vivis Valentini Declamationes sex. Syllanae quinque. Sexta, qua respondet Parieti palmato Quintiliani. Eiusdem Ioan. Lodo. Vivis de praesenti statu Europae, & bello Turcico diuersa opuscula. Item. Isocratis Orationes duae, Areopagitica & Nicocles, eodem Ioan. Lodo. Vive interprete. Omnia per ipsum autorem nunc demum & aucta, & recognita. Adiecto etiam rerum & uerborum indice diligentissimo.* Basileae [1538, in officina Roberti Winter]. 4°, [8] k., 315, [1] s., [15] k. (Katalog: *Bydgoski Antykwariat Naukowy, 40 aukcja, 10 XII 2011*, Bydgoszcz 2011, s. 7, 209–210).

23 Por. T. Ososiński, *Dwie książki z dawnej biblioteki króla Zygmunta Augusta*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2014, t. 45, s. 97–108 – www.bn.org.pl/download/document/1439460841.pdf [30.10.2015].

24 Najpełniejsze dane na temat losów biblioteki Zygmunta Augusta por.: A. Kawecką-Gryczową, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 76–90 oraz M. Szamraj, op. cit., s. 6–8.

Różne były tego przyczyny. Jedną z nich była na pewno słaba pozycja wyznaczona przez króla na wykonawczynię testamentu siostry Anny Jagiellonki, która w pierwszych latach po śmierci króla dostęp do królewskiej spuścizny miała ograniczony (zmieniło się to dopiero, gdy została infantką). Sama Anna miała też do królewskich ksiązek stosunek dość lekkomyślny i nie starała się realizować postanowień testamentu²⁵. Pewna część ksiązek została w Wilnie u jezuitów i w kościele św. Anny, część została przez Annę Jagiellonkę przekazana siostrze Katarzynie Jagiellonce, spora zaś część stała się własnością Anny, która następnie rozdawała je różnym osobom.

Książki z pierwszej grupy, czyli te, które po śmierci króla zgodnie z testamentem trafiły do Wilna, w kolejnych dziesięcioleciach ucierpiały bardzo na skutek licznych pożarów i wojen: między innymi w roku 1655 zostały wywiezione przez Szwedów, by dopiero po pokoju oliwskim wrócić (rzecz jasna nie w komplecie) na dawne miejsce. Część ksiązek wileńskich rozproszyli sami Jezuiti, którzy rozdawali pojedyncze tomy innym kolegiom prowincji litewskiej lub osobom prywatnym. Po kasacie zakonu w roku 1773 kolegium i jego księgozbiór przeszły na własność KEN. W roku 1791 kolegium przekształcone zostało w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego, a w roku 1803 w Imperatorski Uniwersytet Wileński. Gdy w roku 1832 Uniwersytet zlikwidowano, znajdująca się w bibliotece uniwersyteckiej część księgozbioru królewskiego została rozproszona – część przekazano Uniwersytetom w Kijowie i Charkowie oraz nowo utworzonym: Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej, Akademii Medyko-Chirurgicznej i Okręgowi Naukowemu Białoruskiemu. Po likwidacji obu Akademii w roku 1842 ich zbiory wywieziono do Rosji. Pewna część monumentów z kolekcji jezuitów wileńskich (69 tomów) trafiła w końcu do Biblioteki Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, gdzie znajduje się do dziś²⁶.

Książki królewskie przekazane Katarzynie Jagiellonce stały się po jej śmierci własnością jej syna Zygmunta III Wazy; nie przewiózł ich on do Polski, pozostały w Szwecji, gdzie – w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali – przechowywane są po dziś dzień.

Zdecydowanie najliczniejszą grupą była grupa trzecia, czyli książki, które znalazły się w posiadaniu Anny Jagiellonki i w dość krótkim czasie zostały przez nią rozdysponowane.

25 Pirożyński zwraca uwagę, że testament Zygmunta Augusta był w ówczesnej sytuacji w ogóle niemożliwy do realizacji (J. Pirożyński, W. Urban, op. cit., s. 180–182).

26 E. A. Савельева, *Книги польского короля Сигизмунда II Августа*, s. 223–246.

Pewna część monumentów trafiła za jej sprawą do Warszawy²⁷, skąd potem w roku 1655 została zrabowana przez Szwedów²⁸. Zgodnie z podpisanym w roku 1660 traktatem pokojowym tomy te miały powrócić do Polski. W roku 1680 sprawą ich rewindykacji zajął się Jan III Sobieski, który wysłał w tym celu do Szwecji specjalnego posła Jakuba Berniga. Za jego pośrednictwem udało się odzyskać 63, a potem około 83 tomów z dawnej biblioteki Zygmunta Augusta²⁹. Trafiły one do biblioteki Sobieskiego, najpierw do Warszawy, potem do Żółkwi. W roku 1740 księżna Karolina, córka Jakuba Sobieskiego, przekazała cały księgozbiór żółkiewski biskupowi Andrzejowi Załuskiemu, który z Żółkwi przewiózł go do Warszawy i włączył do swej biblioteki. Po powstaniu kościuszkowskim Biblioteka Załuskich została skonfiskowana przez Rosjan i wywieziona do Petersburga. Część jej została rozproszona, część odzyskano w latach 20. XX wieku na mocy postanowień traktatu ryskiego. Do Polski wróciły wtedy m.in. 72 monumenta³⁰, które stały się częścią zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Tu nie dane im było jednak przetrwać wojny, razem z najcenniejszymi zbiorami bibliotek warszawskich zostały spalone przez Niemców na Okólniku po upadku powstania warszawskiego.

27 Kawecka-Gryczowa przypuszcza, że część księgozbioru trafiła do Warszawy (na Zamek Królewski) jeszcze za życia Zygmunta Augusta.

28 Stanisław Lisowski (*Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, s. 242) twierdzi, że z Warszawy zrabowane zostały w roku 1655 również monumenta Katarzyny Jagiellonki, które po jej śmierci przeszły na własność Zygmunta III, po jego śmierci zaś na jego synów: Władysława IV, Jana Kazimierza i Karola Ferdynanda i znajdowały się w Zamku Królewskim oraz w Pałacu Ujazdowskim. Jednak już w roku 1915 Walde (*Konung Sigismunds biblioteket...*, s. 322–323) zwracał uwagę, że książki Katarzyny Jagiellonki znalazły się w Szwecji przed rokiem 1587, skąd do Warszawy już nie wróciły, nie mogły zostać zatem zrabowane w Warszawie w roku 1655. Ustalenia Waldego powtarzał potem Birkenmajer, op. cit., s. 8, Pilichowski, op. cit., s. 460–461, oraz Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 77, 88, która podkreśla, że książki otrzymane w spadku przez Zygmunta III trafiły do Szwecji już w XVI wieku i że te zrabowane przez Szwedów w roku 1655 były częścią książek znajdujących się w Warszawie od czasów Anny Jagiellonki (które Zygmunta Waza objął nie po śmierci matki w roku 1583, ale w roku 1587, zostając królem Polski). Mimo to w najnowszej literaturze powtarzany jest jeszcze czasem błąd Lisowskiego: np. Elżbieta Maruszak, op. cit., s. 20, pisze: „Niewielka część książek, która weszła w posiadanie Katarzyny Jagiellonki, została włączona do zbiorów jej syna, Zygmunta III Wazy. Ten fragment kolekcji po jego śmierci podzielono między synów króla. W wyniku tych przemieszczeń część książek z Biblioteki Zygmunta Augusta znalazło swoje miejsce na Zamku Królewskim w Warszawie i w Pałacu Ujazdowskim, skąd zostały wywiezione w 1655 r. przez Szwedów”.

29 A. Kawecka-Gryczowa (*Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 89) koryguje liczby odzyskanych ksiąg podane przez Irenę Komasarę (*Jan III Sobieski – młośnik ksiąg*, Wrocław 1982, s. 75–76), która mówi o odzyskaniu około 150 dzieł oraz przez Stanisława Lisowskiego (op. cit., s. 243 – mowa tam jest o odzyskaniu 63 i 87 pozycji), na którym Komasara się opiera. Być może rozbieżności te wynikają z różnego sposobu obliczania liczby książek: w tomach (Kawecka-Gryczowa) lub w pozycjach/dziełach (Komasara i Lisowski).

30 *Katalog wystawy zbiorów historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie*, Warszawa 1933, s. 16; A. Kawecka, *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, Warszawa 1934, s. 21.

Monumenta zrabowane przez Szwedów i odzyskane potem przez Sobieskiego stanowiły jednak tylko niewielką część książek, jakie po śmierci Zygmunta Augusta znalazły się w posiadaniu Anny Jagiellonki. Część tomów królewskich Anna ofiarowała Akademii Krakowskiej, gdzie pewna ich liczba znajduje się do dziś (większość spłonęła podczas pożaru Collegium Iuridicum w roku 1719). Książkami królewskimi Anna wynagradzała też hojnie swoich opiekunów i doradców: Adama Branwickiego, Sylwestra Roguskiego, chirurga Hieronima z Poznania, Jakuba Górskiego czy Jana Zamoyskiego. Najhojniej obdarowany został Jan Zamoyski (planujący już wtedy powołanie do życia Akademii Zamojskiej). Ile dokładnie monumentów otrzymał, trudno dziś powiedzieć; na podstawie przedwojennego inwentarza Biblioteki Ordynacji Zamojskiej wiadomo, że przed wojną w księgozbiorze Zamoyskich znajdowało się 165 dzieł w 106 tomach z biblioteki królewskiej³¹. Była to zapewne jednak już tylko część pierwotnego daru. Tomy te po wojnie, po wielu przygodach (w latach wojennych zaginęło 18 tytułów w 12 tomach, jeden z nich znalazł się w Moskwie)³² trafiły do Biblioteki Narodowej w Warszawie, stanowiąc obecnie największy zespół monumentów, jaki się zachował do naszych czasów.

Innym, niemal równie hojnie co Zamoyski obdarowanym przez Annę Jagiellonkę bibliofilem był Jan Cochler-Barski ze Śremu, jej nadworny kaznodzieja i spowiednik³³. To właśnie otrzymane przez niego monumenta trafiły później do Berlina. Wiadomo, że razem z bratem Andrzejem otrzymał w darze od Anny w sumie ponad 100 woluminów. Pod koniec XVI wieku Jan Barski zaczął obdarowywać książkami kościół parafialny w Śremie. Razem z bratem ufundował przy kościele kolegium mansonarzy, któremu obaj przekazali swoje księgozbiory. Biblioteka w Śremie istniała do 1825 roku, kiedy to rada miejska przekazała ją państwu pruskiemu³⁴. Ze Śremu zbiory Barskich (a wśród nich monumenta) trafiły wtedy m.in. do Poznania, do Gimnazjum Marii Magdaleny, skąd potem przeniesiono je do Seminarium Duchownego – dziś znajdują się

31 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 85. Tadeusz Korzon pisał o 177 tomach (*Biblioteka Zygmunta Augusta*, op. cit., s. 6), Michał Brensztejn na podstawie katalogu podaje liczbę 165 (op. cit., s. 7), podobnie Edward Chwalewik (*Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa 1926–1927, t. 2, s. 304–305).

32 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 86.

33 Ibidem, s. 77–79. Dokładniejsze informacje na temat księgozbioru Barskich i jego historii podawał wcześniej ks. Majkowski (op. cit., s. 2–5). Zamieszcza on wiele szczegółowych informacji dotyczących biografii Barskich oraz ufundowanego przez nich kolegium.

34 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 78 (dane za Waldem: *Neue Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche...*, s. 250).

w Archiwum Diecezjalnym³⁵. Część kolekcji, w tym liczne tomy Zygmunta Augusta, trafiła do Biblioteki Królewskiej w Berlinie³⁶. Wiadomo też, że pewna ilość książek Barskich została w Śremie³⁷. Część musiała też w tamtym okresie rozproszyć się po innych bibliotekach polskich, pochodzące z niej tomy znajdują się m.in. w Kórniku, Włocławku, Płocku czy Poznaniu poza Archiwum Diecezjalnym³⁸.

Monumenta, które po roku 1825 trafiły ze Śremu do Berlina do Biblioteki Królewskiej – Königliche Bibliothek zu Berlin, która w roku 1918 przemianowana została na Pruską Bibliotekę Państwową – Preußische Staatsbibliothek, pozostawały w niej do drugiej wojny światowej. Dalsze losy zbiorów były skomplikowane. Część zasobów została, jeszcze przed zakończeniem wojny, w celu zabezpieczenia wywieziona przez samych Niemców w różne miejsca, częściowo do późniejszej radzieckiej strefy okupacyjnej, częściowo do stref mocarstw zachodnich. Po wojnie główny gmach biblioteki przy Unter den Linden znalazł się w Berlinie Wschodnim. Zgromadzono w nim część zbiorów rozproszoną po radzieckiej strefie okupacyjnej, w tym pewną liczbę monumentów. W latach 1946–1954 biblioteka przy Unter den Linden nosiła nazwę Publiczna Biblioteka Naukowa – Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek, w latach 1954–1990 Niemiecka Biblioteka Państwowa – Deutsche Staatsbibliothek, w latach 1990–1992 zaś Niemiecka Biblioteka Państwowa Fundacji Powiernictwa Pruskiego – Deutsche Staatsbibliothek in der Stiftung Preussischer Kulturbesitz. Książki, które znalazły się na terenie okupowanym przez mocarstwa zachodnie (czyli około połowy przedwojennych zbiorów), trafiły najpierw do Marburga. W latach 1946–1949 były częścią Biblioteki Heskiej w Marburgu – Hessische Bibliothek; w latach 1949–1962 Biblioteki Zachodnioniemieckiej w Marburgu – Westdeutsche Bibliothek; w latach 1962–1967 Państwowej Biblioteki Powiernictwa Pruskiego w Marburgu i Berlinie Zachodnim – Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz; w latach 1968–1991 zaś Państwowej Biblioteki Powiernictwa Pruskiego w Berlinie Zachodnim – Staatsbibliothek

35 E. Majkowski, op. cit., s. 5. W Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu Majkowski odnalazł też inwentarz biblioteki Barskich z roku 1681 obejmujący 858 tytułów, na podstawie którego m.in. ustalił, że wszystkie monumenta znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu znajdowały się wcześniej w Śremie.

36 E. Majkowski, op. cit., s. 6, 12; J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1859, t. 2, s. 6 – www.wbc.poznan.pl/publication/1930 [30.10.2015].

37 Por. E. Majkowski, op. cit., s. 12.

38 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 79.

Preußischer Kulturbesitz. W roku 1992 obie biblioteki, wschodnia i zachodnia, zostały połączone, tworząc Państwową Bibliotekę Powiernictwa Pruskiego w Berlinie – Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz³⁹. Monumenta przekazane do Berlina ze Śremu znalazły się wtedy ponownie w posiadaniu jednej instytucji (wyjąwszy te, które zaginęły w czasie wojny). Tomy znajdujące się w Berlinie stanowią obecnie jeden z bardziej znaczących fragmentów dawnej biblioteki królewskiej, rozproszonej dziś między około 50 różnych bibliotek europejskich.

III

Monumentami przechowywanymi w bibliotece berlińskiej zajmował się jeszcze przed wojną Otto Walde. W roku 1938 zarejestrował 30 znajdujących się w Berlinie pozycji z biblioteki Zygmunta Augusta⁴⁰. Jak sam pisał, nie była to lista kompletna, nie przejrzał bowiem działu inkunabułów, cymeliów (Raritäten-sammlung), działu cennych opraw (Einbändesammlung)⁴¹, działu historycznego (Historische Abteilung) ani prawniczego (Juristische Abteilung)⁴². Przypuszczał, że w działach tych również mogły znajdować się tomy z biblioteki ostatniego Jagiellona – choć, jak sądził, niezbyt liczne, bo książki, które Barscy otrzymywali od Anny Jagiellonki, musiały być głównie książkami o tematyce teologicznej⁴³. Walde był więc świadomy, że lista jego jest niekompletna – później zresztą okazała się niekompletna jeszcze w innym sensie – w przypadku kilku odnalezionych klocków odnotował tylko druki umieszczone na pierwszym miejscu.

Po wojnie ocalałe monumenta berlińskie podzielone zostały, jak już wspomniano, między dwie biblioteki: w Berlinie Wschodnim i w Marburgu (później w Berlinie Zachodnim), a pewna ich część w ogóle zaginęła. Badacze mieli zatem utrudnione zadanie. W latach powojennych nieraz zajmowano się monumentami berlińskimi, na przykład przy okazji badań opra-
woznawczych

39 *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*, Hrsg. von B. Fabian, Hildesheim 2003 – <http://fabian.sub.uni-goettingen.de/> [30.10.2015].

40 O. Walde, op. cit., s. 251.

41 Ibidem, s. 249.

42 Ibidem, s. 250.

43 Na liście Waldego znalazły się też dzieła prawie wyłącznie teologiczne, zaledwie kilka medycznych i jedno klasycznego autora.

(m.in. Ilse Schunke), próbę zrekonstruowania całości zasobu monumentów znajdujących się przed wojną w bibliotece berlińskiej podjęła jednak dopiero w latach 80. XX wieku Alodia Kawecka-Gryczowa. Na podstawie listy sporządzonej przez Waldego przeprowadziła kwerendy w Deutsche Staatsbibliothek oraz w Staatsbibliothek (Berlin-West)⁴⁴. W efekcie znalazła kilka monumentów spoza listy Waldego (nr 435, 436, 498, 561)⁴⁵, potwierdzając tym jego przypuszczenia, że nie do wszystkich tomów berlińskich dotarł. Ponadto opisała dokładniej 2 klocki, z których Walde zanotował tylko pierwszy druk, dzięki czemu katalog wzbogacił się o numery 482 i 739⁴⁶. Do 12 tomów opisanych przez Waldego nie udało jej się dotrzeć, podała więc ich opisy na podstawie jego notek (nr 366, 359, 360, 368, 462, 475, 491, 514, 538, 553, 559, 594). W sumie odnotowała więc 36 pozycji monumentów z obu berlińskich bibliotek (w tym jednak co najmniej 13 bez autopsji).

Kwerenda przeprowadzona ostatnio w Staatsbibliothek⁴⁷ wykazała, że w zbiorach biblioteki wciąż znajdują się tomy zarejestrowane przez Waldego, do których Kawecka-Gryczowa nie dotarła; co więcej, udało się odnaleźć tomy w ogóle nieodnotowane do tej pory w literaturze. Kwerenda umożliwiła więc wzbogacenie zestawionego przez Kawecką-Gryczową katalogu biblioteki Zygmunta Augusta o dodatkowe pozycje oraz – w przypadku książek odnotowanych przez nią bez autopsji – uzupełnienie opisów o dodatkowe informacje.

Podstawą kwerendy był odnaleziony w rękopiśmiennych księgach akcesyjnych (*Catalogus accessionum ad Bibl. reg. Berol., C, 1-8218*) wpis dotyczący przekazania książek ze Śremu. Dostarcza on informacji na temat przekazanych stamtąd książek, w tym monumentów. Wynika z niego, że książki przekazywane były ze Śremu do Berlina od grudnia 1825 roku do kwietnia 1826 roku.

44 Kwerenda była, jak się zdaje, utrudniona ze względu na ówczesną sytuację polityczną. Do biblioteki w Berlinie Zachodnim Alodia Kawecka-Gryczowa nie miała bezpośredniego dostępu, cztery sprowadzone stamtąd za pośrednictwem Urszuli Altmann monumenta obejrzała w Berlinie Wschodnim (A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, s. 8).

45 Nr 561 Kawecka-Gryczowa odnotowała bez autopsji, na podstawie informacji Urszuli Altmann dotyczącej przedwojennego zasobu biblioteki.

46 Jeden z tych klocków nie znajduje się już obecnie w Berlinie, lecz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, dokąd trafił zapewne krótko po wojnie.

47 Kwerenda została przeprowadzona przez pracowników Zakładu Starych Druków Biblioteki Narodowej (w tym autora) w latach 2011–2012 w ramach grantu przyznanego Bibliotece przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W czasie kwerendy dużej pomocy udzielili pracownikom Biblioteki Narodowej pracownicy działu Historische Drucke berlińskiej biblioteki, za co autor składa im serdeczne podziękowania (zwłaszcza Andreasowi Wittenbergowi). Biblioteka berlińska umieściła też ostatnio na swojej stronie obszerną informację dotyczącą tomów z biblioteki Zygmunta Augusta: http://provenienz.gbv.de/Sigismund_II._August [30.10.2015].

Pod numerami 1663–1739 wpis zawiera skrótowe tytuły 78 dzieł (niektóre z numerów to klocki) oraz sumaryczną informację o 74 mniej ważnych dziełach teologicznych i egzegetycznych (*Theologische und exegetische Bücher von minder wichtigem Inhalt oder andre Ausgaben schon vorfundener bücher*), w tym: 22 folio, 21 quarto, 32 octavo, oraz o 29 dziełach prawniczych i medycznych (*Juristische, Medicinische und andre gleicher beschaffenheit*), w tym: 9 folio, 12 quarto, 8 octavo. Według danych z księgi akcesyjnej w sumie ze Śremu trafiło do Berlina 181 dzieł.

Na podstawie opisów w księdze akcesyjnej oraz współczesnych katalogów udało się odnaleźć 34 tytuły (w 29 tomach) należące niegdyś do biblioteki Zygmunta Augusta; ponadto ustalili, że 7 tytułów berlińskich znanych z listy Waldego i monografii Kaweckiej-Gryczowej zaginęło w czasie wojny: 4 z nich znajdują się prawdopodobnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie, jeden w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi. Monumentów, które w latach 1825–1826 trafiły ze Śremu do Berlina, musiało zatem być co najmniej 40.

Wśród 29 odnalezionych tomów znalazły się trzy tomy nie figurujące w ogóle w katalogu Alodii Kaweckiej-Gryczowej: Joachima de Flore *Expositio magni prophete abbatis loachim in Apocalipsim* wydane w Wenecji w roku 1527 u Francesca Bindoniego i Maffea Pasiniego (Adams B-1940⁴⁸; obecnie sygn. Bt 16060 S16)⁴⁹, *Exegesis Absolutissima luxta Ac breuissima Euangelicae veritatis, erroru[m] q[ue] & mendacior[um] qua[e] sunt [...] in Confessione Lutherana [...] authore [...] Ioanne a Dauantria [...]*, Coloniae, apud Melchiorum Nouesianum, Arnoldus Birman, 1537 (IA 152.626, obecnie sygn. Df 3211 R) oraz wydane w Paryżu w roku 1557 u Ponceta Le Preux dzieło autorstwa Christopa de Roffiniaca *De re sacerdotali* (Adams R-660; obecnie sygn. Fq 7056 S16).

Ponadto odnaleziono w zbiorach berlińskich dwa tomy, które Alodia Kaweckiej-Gryczowa odnotowała tylko na podstawie rękopiśmiennego katalogu Koszutskiego, nie mając ich egzemplarzy: Johannesa Montholoniusa *Promptuarium diuini iuris et utriusque humani, pontificii et caesarei*, wydane w Paryżu w roku 1520 u Stephanusa (u Kaweckiej-Gryczowej nr 225, obecnie sygn. Fk 1758 R), oraz wydane w Lyonie w latach 1548–1549 u braci Senneton dzieło Aegidiusa de Bellamera *In primam [-tertiam] secundi Decretalium libri partem praelectiones* (u Kaweckiej-Gryczowej nr 50 z błędną datą druku, obecnie sygn. Fp 6428 S16).

48 H. M. Adams, *Catalogue of Books Printed on the Continent of Europe, 1501–1600*, in *Cambridge Libraries*, t. 1–2, Cambridge 1967.

49 Za wskazanie mi tego dzieła dziękuję biorącej udział w kwerendzie Marii Bryndzie.

Odnaleziono 7 tomów, które Alodia Kawecka-Gryczowa знаła tylko z tekstu Waldego (nr 359, 366, 462, 475, 514, 538, 594), dzięki czemu można było wprowadzić pewne poprawki do ich opisów. I tak w przypadku nr 462 można było poprawić rok wydania: chodziło o rok 1544, nie jak podała Kawecka-Gryczowa 1542; drukarzem zaś był Jodocus Badius, a nie – jak sugerowała Kawecka-Gryczowa – A. Vincent (u Waldego podany był rok 1544, Kawecka-Gryczowa poprawiła go, jak się okazało, błędnie). Ponadto nr 538 okazał się klockiem, który poza drukiem odnotowanym przez Kawecką-Gryczową (za Waldem) zawierał dzieło Alanusa Vareniusa wydane w Paryżu u Stephanusa w roku 1515: *In Canticum canticorum Homiliae quindecim*. Pozycja ta nie została odnotowana przez Kawecką-Gryczową z innych źródeł, stanowi więc kolejne istotne uzupełnienie jej katalogu.

Na podstawie współczesnych katalogów i baz danych udało się ustalić, że cztery tomy odnotowane przez Waldego (nr 368, 491, 559, 561) znajdują się najprawdopodobniej w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie⁵⁰, inne dwa zaś (nr 360, 553) zaginęły w czasie wojny⁵¹.

Odnaleziono także tom nieposiadający królewskiej oprawy, zawierający jednak odręcną dedykację autora dla króla (*Sermones Ioannis Fabri Episcopi Viennensis pro Sacrosancto Eucharistiae Sacramento...*, Viennae 1533, sygn. Libri in membr. impr. qu. 4), znajdujący się więc zapewne dawniej w jego bibliotece (Kawecka-Gryczowa odnotowuje ten tom bez opisu egzemplarza w dziale utworów dedykowanych Zygmuntowi Augustowi pod numerem 14).

Tabela 1 zestawia kwerendy Waldego, Kaweckiej-Gryczowej oraz ich najnowsze uzupełnienia. Druki ułożone zostały w kolejności, w jakiej podał je Walde. Wytłuszczone zostały edycje stanowiące istotne uzupełnienie katalogu Kaweckiej-Gryczowej.

50 Kawecka-Gryczowa przeprowadzała kwerendę w tej bibliotece (opisuje również ich oprawy, znała je więc prawdopodobnie z autopsji), lecz odnotowała tylko 5 pozycji w 3 tomach.

51 Ponadto udało się stwierdzić pewne nieścisłości w odpisach proveniencji w przypadku nr. 391 i 267.

TAB.1 Zestawienie kwerend Waldego, Kaweckiej-Gryczowej oraz ich najnowsze uzupełnienia

	Otto Walde, <i>Neue Bücher- und Bibliotheksgeschichtliche Forschungen in deutschen Bibliotheken</i> , „Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteks-väsen” 1942, t. 29, s. 251	Alodia Kawecka-Gryczowa, <i>Biblioteka ostatniego Jagiellona</i>	Stan obecny
1	2	3	4
1.	Agenda ecclesiae Moguntinensis (Moguntiae 1551, 2°)	nr 525: West-Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz: 4° Dq 9420	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Dq 9420 R
2.	Divi Ambrosii Milleloquium ed. Frater Bartholomaeus Vrbinatis episcopus (Lugduni 1556, 2°)	nr 378: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 2° Bb 2430	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 2° Bb 2430 S16
3.	Commentarii Ioannis Arborei Laudunensis in proverbia Salomonis (Parisiis 1549, 2°)	nr 366: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Bn 7710 R
4.	Doctissimi et uberrimi commentarii Ioannis Arborei Laudunensis in quatuor domini euangelistas (Parisiis 1551, 2°)	nr 367: West-Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz: 4° Br 8160	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Br 8160 R
5.	Joh. Arboreus Laudunensis, Theosophia, t. 1-2 (Parisiis 1540, 2°)	nr 368: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	obecnie prawdopodobnie w Rosyjskiej Bibliotece Pań- stwowej w Moskwie (przedwo- jenna sygn. berlińska zapewne: 4° Cw 2100)
6.	Johannes Argenterius, <i>Varia opera de re medica</i> (Florentiae 1550, 2°)	nr 594: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Jc 2940 R
7.	Summa Astensis... fratris Astesani de Ast, <i>Summa de casibus</i> (Lugduni 1519, 2°)	nr 372: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4° D 1490	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° D 1490 S16
8.	D. Aurelii Augustini Milleloquium veritatis, a F. Bartholomaeo de Urbino digestum (Lugduni 1555, 2°)	nr 377: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 2° Bb 4672	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 2° Bb 4672 S 16

1	2	3	4
9.	Canticum canticorum Salomonis nuper ex Hebraeo in Latinum per Agathium Guidacerium uersum (Parisiis 1531)	nr 538: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Bn 9740 R adl. a. Ani Walde, ani Kawecka-Gryczowa nie odnotowali zawarte- go w tomie adligatu: Alanus Varenius, In hoc opera contenta. In Canticum canticorum Homiliae quindecim; Parisijs, in off. Henrici Stephani, [1515], 4°; Adams V-262. Dzieło to nie figuruje też w ogóle w katalogu Kaweckiej-Gryczowej
10.	Cantica canticorum cum duobus commentarii saltero F. Thome Cister-siensiis Monachi altero cardinalis M. Ioannis Halgrini ab Abbatifulla (Parisiis 1521, 2°)	nr 537: West-Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz: Bn 9680	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Bn 9680 R
11.	Dionysius Carthusia-nus, Commentaria super omnes S. Dionysii Areopagitae libros (Coloniae 1536, 2°)	nr 412: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4° B 3155	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° B 3155 = Ebd 86-10/5 EBD
12.	Commentaria Ambrosii Catharini in omnes epistolas Pauli (Venetiis 1551, 2°)	nr 359: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Bt 1165 EBD
13.	Enarrationes Ambrosii Catharini in quinque priora capita libri Gene-seos (Romae 1552, 2°)	nr 360: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	egzemplarz zaginiony w czasie wojny (przedwojenna sygn. berlińska prawdopodobnie: 4° Bm 2250)
14.	Eusebius, Evangelicae praeparationis lib. XV (Lutetiae 1544, 2°)	nr 422: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4° B 6725 (t. 1-2)	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° B 6725 S16
15.	Eutropius, Epitome belli gallici (Lutetiae 1544)	nr 749: w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, sygn. 10150 16 adl. a; pod nr 739 Gryczowa podała nieodnotowany przez Waldego adligat: Caius Iulius Caesar, Rerum ab se gestarum commentarii... Lutetiae, ex offic. Rob. Stephani, MDXLVIII	Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, sygn. 10150 16

1	2	3	4
16.	Hadriani cardinalis de vera philosophia libri IIII (Coloniae 1540)	nr 553: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	egzemplarz zaginiony w czasie wojny (przedwojenna sygn. berlińska prawdopodobnie: Cw 1906)
17.	Antonius a Konigstein, Postillae (Parisiis 1550)	nr 391: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 8° Dz 3972	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Dz 3972 S16
18.	Petrus Lombardus, Sententiarum magistri merito cognominati in totum psalterium eximii prophetarum Daudid commentarii (Parisiis 1541, 2°)	nr 475: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Bn 2825 R
19.	Ludolphus Chartusianus in Christi seruatoris vitam (Lugduni 1544)	nr 462: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza – Gryczowa podejrzewa u Waldego błąd w dacie: identyfikuje edycję (błędnie!) jako: Vita Christi, Lugduni, A. Vincent, 1542, 4°, k. 352	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4° Bq 112 R: Ludolphus Chartusianus in Christi Servatoris vitam ex intimis sacrosancti Euangelii collectam visceribus... Lugduni, Jodocus Badius, 1544, 4°
20.	Hieronymus Marius, Eusebius captivus (Basiliae)	nr 465: Marius Hieronymus, Eusebius captivissime modus procedendi in Curia Romana contra Luteranos..., Basileae [2 XI 1553] Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 8° Dg 5456 adl. a; pod nr 482 Gryczowa podała nieodnotowany przez Waldego adligat: Prierias Sylvester, Modus solennis et autenticus ad inquirendum et inveniendum et convincendum Luteranos..., Romae, per Iordanum typographum Pontificium 1553 ⁵²	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Dg 5456 S16
21.	Marcus Marullus Spalantensis, De institutione bene beateque uiuendi (Salingiaci 1540)	nr 466: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4° D 1908	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: D 1908 S16

52 W *Bibliotece ostatniego Jagiellona*, w indeksie na s. 319, numer ten został błędnie przypisany do Staatsbibliothek Prussischer Kulturbesitz, West Berlin.

1	2	3	4
22.	Ambrosius Nolanus, Castigationes adversus Auerroem (Venetiis 1532, 2 ^o)	nr 559a: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	obecnie prawdopodobnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie (przedwojenna sygn. berlińska zapewne: 2 ^o Vt 900)
23.	Rituum ecclesiasticorum sive sacrarum ceremoniarum SS. Romanae ecclesiae, libri tres (Coloniae 1557)	nr 491: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	obecnie prawdopodobnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie (przedwojenna sygn. berlińska zapewne: Ce 7551<a>)
25.	Petrus de Soto, Defensio catholicae confessionis (Antverpiae 1557)	nr 500: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4 ^o Dg 5366	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Dg 5366 S16
26.	Augustinus Eugubinus [Steuchus], Cosmopoeia vel de mundano opificio (Lugduni 1535, 2 ^o)	nr 502: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4 ^o Bm 2235 adl. a	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Bm 2235 adl. a = Ebd 86-10/15 EBD adl. a
27.	współopr. z: Jacob. Ziegler, Conceptionum in Genesim mundi, & Exodum, commentarij (Basiliae 1540, 2 ^o)	nr 524: Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4 ^o Bm 2235 adl. b	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Bm 2235 adl. b = Ebd 86-10/15 EBD adl. b
29.	Franciscus Titelmannus, Paraphrastica elucidatio in sacrosancta Jesu Christi evangelia secundum Matthaeum et Joannem (Parisiis 1546, 2 ^o)	nr 514: na podst. Waldego, bez opisu egzemplarza	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Br 8177 R
30.	Joachimus Vadianus, Aphorismorum libri sex de consideratione Eucharistiae (Basiliae 1536, 2 ^o)	nr 515: West-Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz: Dk 880 adl. a	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Dk 880 adl. a
31.	współopr. z: Martinus Borrhaus, In Salomonis Ecclesiastis concionem commentarius (Basiliae 1539, 2 ^o)	nr 388: West-Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz: Dk 880 adl. b	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Dk 880 adl. b
32.	brak	nr 50: na podst. katalogu Koszutskiego, bez opisu egzemplarza, bez wzmianki o Berlinie, z błędną datą wydania: Aegidius Bellemera, Praelectiones in primum et secundum Decretalium libros, Lugduni, [apud Sennetonios fr-es], 1543	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 2 ^o Fp 6428 S16: Aegidii Bellameræ... in Primum Primi [-terti]am Secundi] Decre. Lib. parte[m] Praelectiones..., Lugduni, apud Sennetonios fratres 1548–1549, 2^o; IA 115.935 (t. 4–6 współoprawne)

1	2	3	4
33.	brak	nr 225: na podst. katalogu Koszutskiego, bez opisu egzemplarza, bez wzmianki o Berlinie: Ioannes Montholonius, Promtuarium utriusque iuris et utriusque humani, Pontificii et Caesarei, Parisiis, in aed. Henr. Stephani, 26 X 1520	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 2 ^o Fk 1758 R (t. 1–2 współoprawne)
34.	brak	nr 435: Guillermus ep-us Parisiensis, Operum summa, divinarum humanarumve rerum difficultates profundissime resolvens... [Paris], Franc. Regnault, 5 lul. 1516; Deutsche Staatsbibliothek (DDR): Be 284	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: 4 ^o Be 284 S16
35.	brak	nr 436: Guilliaudus, Collatio in omnes D. Pauli Apostoli epistolas... Parisiis, apud Parvus, 1543; Deutsche Staatsbibliothek (DDR): 4 ^o Bt 1155	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Bt 1155 S16
36.	brak	nr 498: Sonnus Franciscus, Demonstrationum religionis christianae ex verbo Dei lib. III, Antverpiae, apud Mart. Nutium, MDLVII; Deutsche Staatsbibliothek (DDR): Dc 500	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Dc 500 = Ebd 86-10 EBD
37.	brak	nr 561: na podst. informacji dr Urszuli Altmann dotyczącej zbiorów do roku 1945, bez opisu egzemplarza: Maimonides Moses, Dux seu director dubitantium aut perplexorum. Ed. Agostino Giustiniani, [Paris], Iod. Badius Ascensius, 7 lul. 1520; sygn. Ex 1900-Ebd 86-10/10	obecnie prawdopodobnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie (przedwojenna sygn. berlińska zapewne: 2 ^o Ex 1900)
38.	brak	Wykaz dedykacji nr 14, na podst. Estreichera ⁵³ , bez opisu egzemplarza: Ioannes Fabri, Pro sacrosancto Eucharistiae Sacramento... sermones, Viennae 1533, Coloniae 1537	Staatsbibliothek Berlin, sygn. Libri in membr. impr. qu. 4: Sermones Ioannis Fabri Episcopi Viennensis pro Sacrosancto Eucharistiae Sacramento..., Viennae 1533 (bez oprawy królewskiej)

53 Do zapisu wkradł się zresztą u Kaweckiej-Gryczowej błąd: Estreicher nie opisuje cytowanej książki w tomie XVII na s. 52, ale w tomie XVI na s. 152.

1	2	3	4
39.	brak	brak	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Bt 16060 S16: Expositio Abbatis Joachim in Apocalipsim. Eiusde[m] psalteriu[m] dece[m] corda[rum]. Lectura ite[m] in Apocalipsi[m] Philippi de Mantua, Venetijs, in ed. Francisci Bindoni ac Maphei Pasini, 1527, 4°; Adams B-1940
40.	brak	brak	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Df 3211 R: Exegesis Absolutissima iuxta Ac breuissima Evangelicae veritatis, erroru[m]q[ue] & mendacior[um] qua[e] sunt [...] in Confessione Lutherana [...] authore [...] Ioanne a Daurantria [...], Coloniae, apud Melchiorum Nouesianum, Arnoldus Birkman, 1537, 8°; IA 152.626
41.	brak	brak	Staatsbibliothek Berlin, sygn.: Fq 7056 S16: Christophe de Roffignac, De re sacerdotali, seu pontificia quatuor libris exarata commentatio, Lutetiae Parisiorum, apud Poncetum le Preux, 1557, 4°; Adams R-660

W trakcie kwerendy odnalezione zostały najprawdopodobniej wszystkie tomy z dawnej biblioteki Zygmunta Augusta znajdujące się w berlińskiej Staatsbibliothek⁵⁴. Jest jednak bardzo możliwe, że w innych bibliotekach w najbliższym czasie będą odnajdować się tomy kolejne. Katalog zestawiony przez Kawecką-Gryczową zawiera nieco ponad 1000 pozycji z około 4000 składających się na bibliotekę królewską, a więc opisuje zaledwie około 1/4 pierwotnych zbiorów. W Bibliotece Narodowej prowadzone są badania dotyczące Biblioteki Załuskich, przeprowadzane są kwerendy w bibliotekach rosyjskich (m.in. w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu)⁵⁵, zapewne przy tej okazji odnajdywać się będą również inne monumenta.

54 Wszystkie prezentowane dalej fotografie pochodzą ze zbiorów Staatsbibliothek Berlin.

55 Już po ukończeniu prac nad artykułem ukazał się *Katalog księzek z biblioteki króla Zygmunta II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*, oprac. M. I. Tkaczenko, M. Brynda, Warszawa 2015.



RYC. 1 Commentarii Ioannis Arborei Laudunensis in proverbias Salomonis, Parisiis 1549, 2^o (sygn. 4 Bn 7710) – oprawa górna



RYC. 2 Commentarii Ioannis Arborei Laudunensis in proverbias Salomonis, Parisiis 1549, 2^o (sygn. 4 Bn 7710) – oprawa dolna



RYC. 3 Guillaudus, Collatio in omnes D. Pauli Apostoli epistolas, Parisiis 1543 (sygn. 4 Bt 1155) – oprawa górna



RYC. 4 Guillaudus, Collatio in omnes D. Pauli Apostoli epistolas, Parisiis 1543 (sygn. 4 Bt 1155) – oprawa dolna



RYC. 5 Dionysius Carthusianus, *Commentaria super omnes S. Dionysii Areopagitae libros*, Coloniae 1536, 2^o (sygn. 4 Edb 86-10/5) – oprawa górna



RYC. 6 Dionysius Carthusianus, *Commentaria super omnes S. Dionysii Areopagitae libros*, Coloniae 1536, 2^o (sygn. 4 Edb 86-10/5) – oprawa dolna



RYC. 7 Guillelmus ep-us Parisiensis, Operum summa, divinarum humanarumve rerum difficultates profundissime resolvens... [Paris], Franc. Regnault, 5 Iul. 1516 (sygn. Be 284) – oprawa górna



RYC. 8 Guillelmus ep-us Parisiensis, Operum summa, divinarum humanarumve rerum difficultates profundissime resolvens... [Paris], Franc. Regnault, 5 Iul. 1516 (sygn. Be 284) – oprawa dolna



RYC. 9 Petrus Lombardus, Sententiarum magistri merito cognominati in totum psalterium eximii prophetarum Daud commentarii, Parisiis 1541, 2^o (sygn. Bn 2825) – oprawa górna



RYC. 10 Petrus Lombardus, Sententiarum magistri merito cognominati in totum psalterium eximii prophetarum Daud commentarii, Parisiis 1541, 2^o (sygn. Bn 2825) – oprawa dolna



RYC. 11 Cantica canticorum cum duobus commentariis altero F. Thome Cisterciensis Monachi altero cardinalis M. Ioannis Halgrini ab Abbatifulla, Parisiis 1521, 2^o (sygn. Bn 9680) – oprawa górna



RYC. 12 Cantica canticorum cum duobus commentariis altero F. Thome Cisterciensis Monachi altero cardinalis M. Ioannis Halgrini ab Abbatifulla, Parisiis 1521, 2^o (sygn. Bn 9680) – oprawa dolna



RYC. 13 Commentaria Ambrosii Catharini in omnes epistolas Pauli, Venetiis 1551, 2^o (sygn. Bt 1165) – oprawa górna



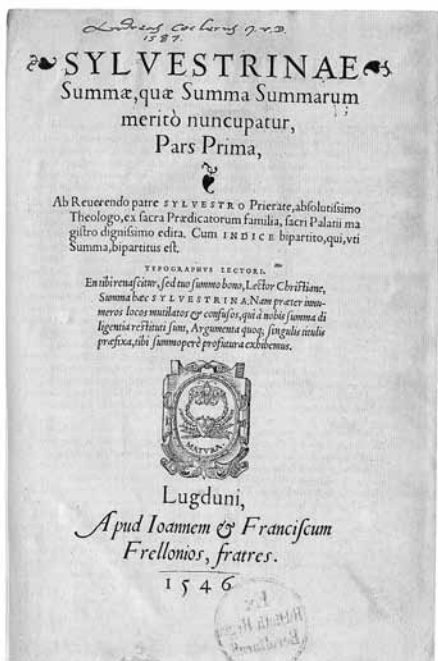
RYC. 14 Commentaria Ambrosii Catharini in omnes epistolas Pauli, Venetiis 1551, 2^o (sygn. Bt 1165) – oprawa dolna



RYC. 15 Sylvestrinae summae pars prima, Lugduni 1546, 2^o (sygn. D 1946) – oprawa górna



RYC. 16 Sylvestrinae summae pars prima, Lugduni 1546, 2^o (sygn. D 1946) – oprawa dolna



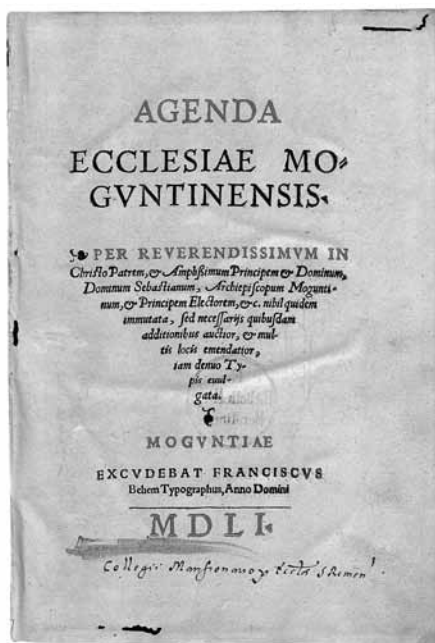
RYC. 17 Sylvestrinae summae pars prima, Lugduni 1546, 2^o (sygn. D 1946) – karta tytułowa z notką proveniencyjną



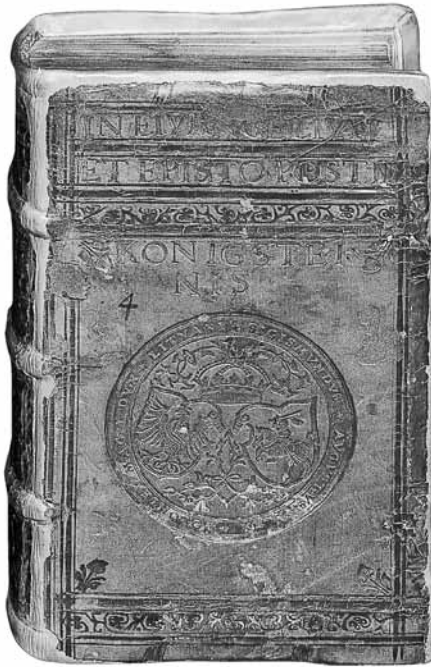
RYC. 18 Agenda ecclesiae Moguntinensis, Moguntiae 1551, 2^o (sygn. Dq 9420) – oprawa górna



RYC. 19 Agenda ecclesiae Moguntinensis, Moguntiae 1551, 2° (sygn. Dq 9420) – oprawa dolna



RYC. 20 Agenda ecclesiae Moguntinensis, Moguntiae 1551, 2° (sygn. Dq 9420) – karta tytułowa z notką proveniencyjną



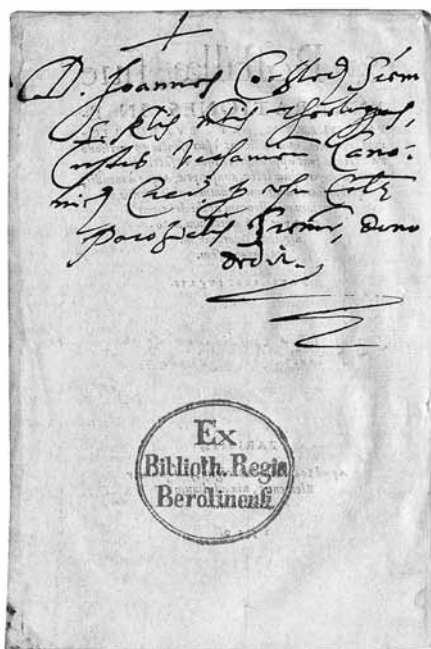
RYC. 21 Antonius a Konigstein, Postillae, Parisiis 1550 (sygn. Dz 3972) – oprawa górna



RYC. 22 Antonius a Konigstein, Postillae, Parisiis 1550 (sygn. Dz 3972) – oprawa dolna



RYC. 23 Antonius a Königstein, *Postillæ*,
Parisiis 1550 (sygn. Dz 3972) – karta tytułowa
z notką proweniencyjną



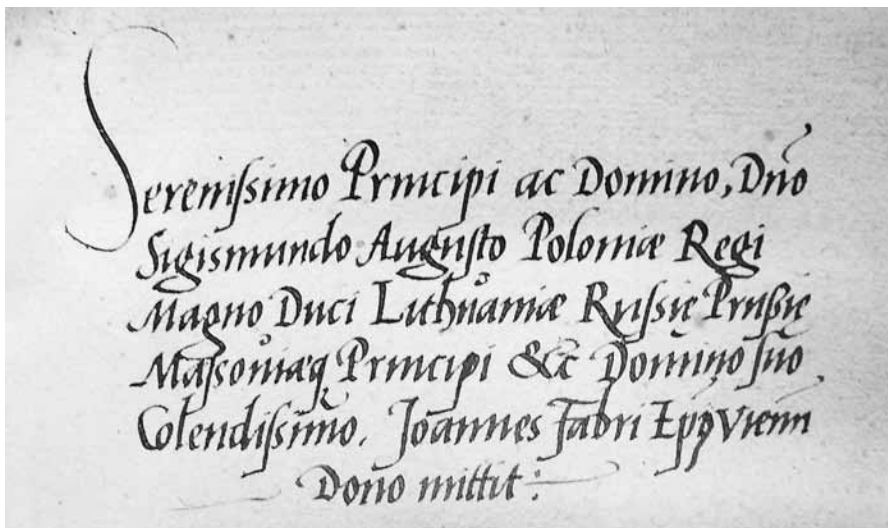
RYC. 24 Antonius a Königstein, *Postillæ*,
Parisiis 1550 (sygn. Dz 3972) – odwrocie karty
tytułowej z notką proweniencyjną



RVC. 25 Johannes Argenterius, *Varia opera de re medica*, Florentiae 1550, 2^o (sygn. Jc 2940) – oprawa górna



RVC. 26 Johannes Argenterius, *Varia opera de re medica*, Florentiae 1550, 2^o (sygn. Jc 2940) – oprawa dolna



RYC. 27 Sermones Ioannis Fabri Episcopi Viennensis pro Sacrosancto Eucharistiae Sacramento..., Viennae 1533 (sygn. Libri in membr. impr. qu. 4) – notka dedykacyjna autora dla Zygmunta Augusta

Dec 1825

1660	Arifopolis	Sermones in eccle. Sacerdotum Acceptionis fol. qu. Beroloniae Ven. 1623 106 fol.
—	Pfelli	Compendium in Regum Epistolis (quod lectio habetur adhibet) Ven. 1672 fol.
1664	Sancti Picti	Opera (Theologia) omnia. fol. 1070 fol.
1669	Sancti Chrysostomi	In media ecclesiarum, praesertim in scholis et scholis, et tunc adhibet. Ven. 1672 fol.
1680	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1687	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1688	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1689	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1690	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1691	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1692	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1693	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1694	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1695	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1696	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1697	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1698	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1699	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1700	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1701	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1702	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1703	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1704	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1705	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1706	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1707	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1708	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1709	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1710	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1711	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1712	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1713	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1714	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1715	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1716	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1717	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1718	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1719	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1720	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1721	Sancti Hieronimi	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1722	Sancti Ambrosii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1723	Sancti Basilii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1724	Sancti Gregorii	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.
1725	Sancti Augustini	Opera in Bibliotheca. fol. 1023 fol.

RYC. 28 Karta inwentarza biblioteki berlińskiej (Cathalogus accessionum ad Bibl. reg. Berol., C, 1-8218) zawierająca informacje o książkach pozyskanych ze Śremu około roku 1825

TOMASZ OSOSIŃSKI**The royal library of King Sigismund Augustus and its artefacts in Berlin's Staatsbibliothek**

In 1988, a monograph on Sigismund Augustus's library by Alodia Kawecka-Gryczowa was published, providing a complete list of royal books remaining in various libraries. Since then, however, many items not mentioned by the author have been discovered; a few of such previously unknown volumes from Sigismund Augustus's library were found in Berlin's Staatsbibliothek.

A query into Staatsbibliothek showed that it held volumes mentioned in earlier literature (e.g. by Walde) not found by Kawecka-Gryczowa; furthermore, volumes completely unknown thus far were discovered.

The query was based on a record found in Staatsbibliothek's manuscript accession books concerning the transfer of books (including a certain number of books from the royal collection) from Śrem to Berlin in the years 1825–1826. On the basis of the descriptions there included as well as of contemporary catalogues, 34 titles (in 29 volumes) once belonging to King Sigismund Augustus's library were found; additionally, the discovery made it possible to ascertain that 7 titles from Berlin quoted in Walde's list and in Kawecka-Gryczowa's monograph had been lost during the war.

Among the 29 volumes identified, 3 were not mentioned in Alodia Kawecka-Gryczowa's catalogue at all. Additionally, two volumes quoted by Kawecka-Gryczowa on the sole basis of Koszutski's manuscript catalogue, without finding the actual items, were retrieved.

Also, 7 volumes known to Alodia Kawecka-Gryczowa only from Walde's work were recovered, due to which their descriptions could be amended.

Finally, a volume with no royal binding, but with a handwritten dedication to the King, listed by Kawecka-Gryczowa without the item's description, was retrieved.